

MAGYAR UTÓPIA A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

A XVI. század hetvenes éveiben, mondhatjuk majdnem egy időben, jelent meg az a két munka, a mely hosszú időre, két egész századra megszabta a magyar széppróza fejlődésének az útját. Mind a kettő nemcsak megkezdője egy-egy iránynak, hanem típusa is, a melyre a következő két század szépprózai törekvéseit vissza lehet vezetni. Mind a két munka idegen szellem terméke, a nyugoti irodalmak közvetítésével keletről jött hozzánk, a keleti népek mese kincsének nagy értékű darabjai. Egyik a Ponciánus históriája, a másik Salamon és Markalf. Amaz kerek egységbe foglalt mesegyűjtemény, melynek egyes önálló részei a gyönyörködtetésen kívül morális és tanító célt is szolgálnak; magát a keretet, de az elbeszéléseket is hol regényes, hol népmesészerű történetek alkotják, melyek azonban kettős céljukat nem tévesztik szem elől, különösen nem az érdeklődéskeltést, az olvasók képzeletének izgatását. A másik vaskos tréfákkal, durva élczekkel megrakott könyv; van ugyan benne is történet, de maga a történet, valamint a hozzá fűződő állítólagos moralizálás az író és olvasó előtt egyaránt mellékes, a beszélgető személyek goromba szóváltása, a vitatkozás hevében kipattanó gúnyos szikrák kötötték le első sorban a figyelmet.

Mind a két munka, a mint mondtuk, egy-egy irányt kezd meg, s a milyen közel áll a két irány eredetét tekintve, olyan messze távozik egymástól tartalomban és fölfogásban. El-el vesztik százados fejlődésükben egy-egy vonásukat, helyükbe újakat olvasztanak magukba s kétszáz év múlva még idegenebbül állanak egymás mellett, mint kezdetben. A Ponciánus nyomán megindult a magyar műmese irodalom. A moralizáló hajlam megmarad továbbra is bennük, de a mesék a külföldi változott viszonyok következtében mind jobban veszítenek a népmesei motívumokból, alkalmazkodnak a művelt olvasók módosult ízléséhez; az egyszerű lelki világú olvasók vagy hallgatók kedvelte mozzanatok, az állat- és növényvilág átlelkesítése elmarad, helyükbe lépnek a lovag históriák, pásztori románok, heroikus történetek regényes eseményei; a naiv elemek kiküszöbölődnek a galanteria és romantika rovására:

a meséből megalakul a romantikus történet, melynek utolsó képviselője irodalmunk e két százados korszakában Faludi Ferencnek Téli Éjtszakák-ja. Bármennyire eltér már indítékaiban a Téli Éjtszakák a Ponciánustól, bármennyire magába szítja is már az új szellemet, a kalandokról kalandokra törő vitézi szellemet: összefűzi őket a keretes forma rokonsága és a beszélgetésekben föltűnő didaktikus czélzat.

A másik irány is eltér attól a mintától, melyben először jelenik meg. A benne rejlő burleszk komikumnál fogva kedves olvasmánya lesz a népnek, mely örömmel fogadja ezt az új hangot. Az a hang, melyen Salamon és Markalf vitatkoznak, megfelel a magyar nép természetének, mely nem kedveli ugyan a rítkó gorombaságot, a fülsértően nyílt aljasságot, de szívesen meghallgatja a nyers emberi természetnek pajkos multságait. Ez az irány tehát mind jobban hozzásimul a magyar nép követeléseéhez, nem követi nyomon előkelő bátyját, a lovagi románokból táplálkozó komoly prózai elbeszéléseket, nem czifrázza történeteit regényes mozzanatokkal, hanem leszáll a mindennapi élet körébe, onnan meríti anyagát és hangját. Az irodalmilag művelt osztálytól mindinkább távolodva a népet keresi föl s a fejlődése végén elvész a ponyván, a nélkül hogy a kapcsolata a kezdetével megszakadt volna. Az irodalomból sem vészett azonban egészen el, megtaláljuk a XVIII. század végén azoknak az íróknak műveiben, a kik ha kevesebb művészi érzékkel és ízléssel is, de a magyar nép szellemében írtak, Kónyinnál és Gvadányinnál. Kónyi Demokritusában és Gvadányi Pöstyényi Förodésében ugyanaz a hang csendül meg, a nép szája íze szerint rendszeren nyersen, néha kissé vaszkosan is adomázó, tréfázó hang.

A véletlen játéka, hogy a mint e két iránynak megindító mozzanatait csak egy pár év választja el, akként betetőzésük is egy időre esik: a Ponciánus historiájának nyomán haladó Téli Éjtszakák 1786-ban jelentek meg, a Demokritus 1785-ben, Gvadányi tréfája pedig 1787-ben.

Ezekkel a művekkel a magyar széppróza történetének egyik nagy, két százados szakasza lezárul. Az előleges tanulmányok befejeződtek és elérkezett az ideje annak, hogy az elért eredményeken új korszak épüljön föl, az elbeszélő költészet megerősödött annyira, hogy a legmodernebb műfaj, a regény megalakuljon. A mit a széppróza a XVIII. század harmadik negyedéig megteremtett, az előkészítette a nagy változást, megmunkálta a talajt, elvetette a magot: csak a szerencsés viszonyokat kellett várni, melyek az elültetett magból az új virágot, a regényt életre fakaszszák.

Az kétségtelen volt, hogy ebben az előkészítő munkában a komoly iránynak nagyobb szerepe volt, mint a másiknak, sejtető volt tehát, hogy az új regény azokon az alapokon fog fölvirágozni, melyeken a Ponciánustól a Szép Magyelonnán át Faludiig haladt

a széppróza. De hogy életre kapjon, hogy megszülessék, nem nélkülözhetette a komikus elbeszélésekben rejlő erjesztő anyagot sem.

Az első követelmény az volt, hogy a heroikus románok, a mint a XVIII. századig járták, megváltoztassák legfőbb indítékukat. Addig első sorban kalandos történetek voltak, melyeknek legfőbb érdekessége épen a változatos fordulatokban, csodás hőstettekben, bátor küzdelmekben állott. Új motívumot kellett az elbeszélésbe hozni: a szerelmet. Volt ugyan eddig is szerepe a szerelemnek, a hős lovagok sorsa végül mindég összekapcsolódott a házasságban valamilyen király »gyönyörű« leányával, de e kapcsolat nem volt organikus része a történetnek, nem a szerelem szülte a küzdelmes vállalatokat, hanem mint mellékes, esetleges motívum csatlakozott a többihez. Itt kellett a fordultnak bekövetkezni, a szerelmi érzést kellett az események alapjává tenni, ebből kellett fejleszteni a történet változatos momentumait.

Az első mű irodalmunkban, a melyen ez a célzat érvényesül, Mészáros Kartigámja. Látszólag nem sokban tér el előzőitől és mégis igazán mondja róla Beöthy: ¹ »E név az, melylyel a magyar regény története mintegy kibontakozik a múlt homályából s élő emlékek közé lép.« Valóban a Kartigám, a sokat olvasott, lelkese-déssel fogadott Kartigám az első magyar regény, ha nem is a szónak mai értelmében, mikor a regénytől nemcsak bonyolódott cselekvényt, hanem művészi szerkezetet és következetes jellemfestést is követelünk. De regény, mert itt lép először jogaiba a szerelem és ha még mindég a moralizálás színe alá kell rejtenie azt a célzatot, melylyel a szerelem nyilvánulásait föltünteti, hogy az olvasót gyönyörködtesse: ez a tendencia félreismerhetetlen s megadja neki a sajátos, ujszerű jellemét.

A regény történetében a Kartigám tehát megnyitja a második korszakot.

A Kartigám azonban csak az első lépés, a melyet irodalmunk a magyar regény második stádiumában tett, megindult vele a fejlődés második szakasza, de még sok új mozzanattal kellett gazdagodnia, míg a korszak befejezése képen megszülessék a magyar regény.

Az első mozzanat után hátra volt a második, a szerelem után az élethűség. A mesés történeteknek meg kellett szabadulni a túlságos romanticizmus tündöklő, csillogó, de hazug köntösétől és magára illet már öltetni az életnek szürkébb, piszkosabb, de igazabb ruháját. A sok mesterségen egymásba bonyolódó, hihetetlen kaland helyett olyan eseményeket kellett egységes történetté fűzni, a melyek kevésbé izgatják az olvasók fantáziáját és idegeit, hanem inkább a tanulmányaiban, olvasmányai által, tapasztalásával gyűjtött szellemi tőkére hivatkoztak, azt akarták foglalkoztatni. A regényhős elé ne tóduljanak többé olyan föladatok,

¹ A szépprózai elbeszélés, I.: 235.

melyeknek legyőzése minden emberi erőt meghalad, hanem csak olyanok, melyeket, ha a nagy tömeg nem is, legalább egyes kiváló alakjai a társadalomnak meg tudnak oldani.

Egy szóval az ideális világban mozgó történetek helyét föl kellett váltani azoknak, melyeken az életnek, a magyar életnek erős, egészséges színe piroslott.

Ennek a jellemvonásnak megszerzésére ott kínálkozott a szépprózai elbeszélésnek a másik iránya, a komikus történetek, melyekből a századok folyamán a magyar elem nem veszett ki, ellenkezőleg egyre erősödött, sőt a fejlődés azon fokán, a melyről most emlékezünk meg, minden idegenséget levetkőzve egészen átalakult hazaiává. Igaz, hogy művészi elem alig volt benne, regényes meg egyáltalán nem, de épen abban bővelkedett, a mire a Kartigám-féle színtelen, vértelen történeteknek legnagyobb szükségük volt: volt benne élet és nemzeti elem, frissen csengő hang.

Ha a XVIII. század végén találkozok magyar író, a ki erős magyaros gondolkodásmóddal, világfölfogással, nemzeti érzéssel egyesíteni tud érzéket a regényes iránt, a ki a magyar nép sajátos lelki világát ismeri és nem idegen előtte a külföldön divatozó romantikus, szentimentális irodalom: akkor már a múlt század dicsekedhetnék az első igazi regénynyel.

Azonban a két elemnek, vagy iránynak összekapcsolása nem történt meg irodalmunk megújulásának korában, mert az említett két föltételnek együtt íróink közül egyik sem felelt meg. A kik a nép köréből váltak ki s magukkal hozták az erős érzéket az élet iránt, azok nélkülözték a másik kelleket, a kiknek szelleme pedig a külföldi irodalmon erősödött meg s fogékony volt a romantika iránt, azokban hiába keressük az előbbit. Nem szólva most Mészárosról és Gvadányiról, a kik közül az első nem tudott megszabadulni a fordítás nyügetől,¹ Gvadányinak meg úgy látszik egészen hiányzott az érzéke a szerelem mint fejlesztő motívum iránt, csak két író említünk ebből a korból, a kik próbát tettek a nagy föladat megfejtésére, Dugonicsot és Kármánt. Dugonicsból azonban, bármilyen lelkesedéssel ünnepelték a maga korában történeti regényeit, egészen hiányzott az igazi regényíró legelső föltétele, a művészi érzék, a finom ízlés, Kármánnak pedig, a ki az emberi lélek elemzésében, festésében Kemény Zsigmondig minden elődjét és utódját messze meghaladta, oly szűken mérte ki a sors az életét, hogy regényét töredékül hagyta reánk. A mi egyéb költői prózát írt, az bizonyítja ugyan, hogy megvolt a hivatottsága mind a két követelmény megvalósítására, de mind sokkal egyszerűbb cselekvényű történet, sokkal kisszerűbb a kompozíciója, mintsem regény számba elmehetne.

Így tehát igazi regény nem emelkedett ki a XVIII. század-

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv tanulmányát Mészárosról, Olcsó könyvtár, Kartigám 3—22, hol a Kártigám forrása is ki van mutatva.

ból, várunk kellett egy pár évtizedig, míg végre Kisfaludy Károly nyomán Fáynak Bélteky házában, még nem ugyan a művészet tetőpontján, előttünk áll az első magyar társadalmi regény.

*

Azon irodalmi események között, melyek a széppróza fejlődésében a Kartigántól a Bélteky házig terjedő korszakot betöltik, Dugonics és Kármán művein kívül nyugvó pontot jelölnek Verseghynek az irodalomtörténettől eddig teljesen figyelmen kívül hagyott regényei, Kolomposi Szarvas Gergely, Báró Külneki Gilmeta, Vak Béla és első sorban a műve, melyről jelenleg szólni kívánunk: A' természetes ember. Kronológiailag épen közepén állanak ennek a korszaknak, mert a XIX. első évtizedében jelentek meg, esztetikai értéküket tekintve még közelebb a XVIII. századhoz; nem mérkőzhetnek Kármán novelláinak művészi jellemzésével, a Fanny hagyományai kerek compositiojával, de hasonlíthatatlanul fölülmulják Dugonicsnak és a korabeli regényirodalomnak egyéb termékeit. Annak a két követelménynek, melynek egyesítésétől tettük függővé főntebb az igazi regény megalakulását, mindegyikét többé-kevésbé teljesíti, a szerelmet már megteszi az egész cselekvény főrugójának s a történetet iparkodik az élet színével bevonni.

Nem kapcsolhatjuk azért még sem ezen regényekhez a valódi regény megalakulását, mert bár megjelent mindegyik nyomtatásban, nem tettek korukra oly nagy hatást, hogy ez a dicsőség megilleshetné őket. De van egyéb oka is, hogy e műveket a Fáy megelőző korszakhoz számítjuk. A regények egyes részein a természetességre való törekvés félreismerhetetlen ugyan, mint egészek azonban messze állanak még attól a foktól, hogy valószerű képét nyujtsák az életnek, még abban az értelemben is, a mint a század elején a valóságosság tételét megfogalmazták. Különösen nyelvük és előadásuk tekintetében. Nyelvük egészen a mult századé, elég könnyen olvasható, de az igazi könnyűség, változatosság, fordulatosság hiányzik belőlük.¹ A párbeszédek lassan pördülnek, a leíró részletek nehézkesek. A szükségtelenül használt hosszú szavak, a régi divatú egymásba fonódó mondatok, minduntalan kizökkentenek abból a hangulatból, melybe a regény-

¹ A mult századra vall a személyes és birtokos névmások sűrű alkalmazása akkor is, ha nincs rajtuk hangsúly. Szinte hihetetlen, mennyivel könnyebbé, gyorsabbá, valóbszerűvé teszi a beszédet a főlősleges névmások elhagyása. Ez a XIX. század újítása és egyik fontos jellemvonása a modern széppróza stílusának. Ide iktatok egy rövid mutatványt Verseghy regényéből, olvassuk először a névmásokkal, azután nélkülük, meglátjuk, mennyit nyer a stílus nemcsak szabatoságban, hanem élénkségekben is: *Nekem erre fontos okaim vannak, és te engemet felette nagyon lekötözel, ha egészen elfelejted, hogy Urad vagyok. En tetölled nem akarom a' Gróf Uram nevet hallani.* 11. lap. Ép ilyen ósdi a gyakran előkerülő *már-már* az események gyors egymásra következőjét jelölő *majd-majd* helyett; a *sza-sze* rag, melyet az addsa mintájára bántóan hozzá tesz minden ígéhez (jöjjsze, hozadsza, nézzedsze stb.).

nek, mint költői alkotásnak ringatni kellene bennünket. Az előadáson is érzik a mult század fojtott levegője, terjengős, csak ritkán közelíti meg azt a módot, a mint a mindennapi életben érzelmeinket, gondolatainkat ki szoktuk fejezni. Nagyon is komoly a hang, kis tulzással azt mondhatnók: sok benne a »maestas«, látszik, hogy az egyes műfajok stílusai még nem különültek el határozottan és a széppróza még mindég nem találta meg azt az egyszerű írásmódot, mely kizárja egyformán a pompázó és a szárazságig tudományos előadást, de nem az eleganciát, választékosságot. Dicséretére legyen azonban Verseghynek mondva, hogy elkerüli a későbbi költészet egyik hibáját, a szónokiasságot, és hogy van ereje nem egyszer jellemzően írni.

Négy regénye közül A' természetes emberrel fogunk foglalkozni, mely 1808-ban jelent meg.¹ Sikerült ugyanis megtalálnom azokat a forrásokat, a melyből Verseghy merített, így képet alkothatunk Verseghynek és közvetve a többi korabeli regényírónak dolgozó módjáról. Mert — és ez a körülmény újabb kapocs közöttük — Mészároستól kezdve e korszakon végig a regényírók majdnem kivétel nélkül nem tudnak meglenni idegen segítség nélkül, idegen alkotások, külföldi regények cselekvényét, motivumát vették át, hogy evvel fantáziájuk munkáját megkönnyítsék. Ebből a szempontból igen tanulságos A' természetes ember elemzése, de azért is, mert visszatükröződnek benne azok az eszmék, a melyek a külföldi regényirodalmat ebben a korban foglalkoztatták. Meglátszik a nagy európai áramlatok hatása rajta, bizonyosságot tesz írójának általános, mindenre kiterjedő érdeklődéséről, széles látóköréről.

A regény meséje a következő.

Az öreg Kaczajfalvi János gróf életében egymást érték a szerencsétlenségek. Barátai megcsalták, a kikkel jót tett, bevádolták, felesége megszökött egy franczia lovászszal. E csapások megintgatták benne az emberiségben vetett hitet és megutáltatták vele a nagyvilágot. Elvonult messze a vásári zajtól egy csendes völgybe, és itt a nyájas természetben vén szolgájával és kicsiny fiával magános életet kezdett. Nem került színe elé senki a romlott világból, élhetett egészen a földművelésnek és gyermeke nevelésének. Különösen ez az utóbbi föladat töltötte el lelkét megnyugvással. Olyan embert akart fiából nevelni, a ki a maga emberségéből meg tud élni, nem szorul a világra és így megmenekül a símanyelvű társadalom bűneitől.

A kis Laczi csakugyan szépen nevededik. Folyton a szabad levegőn van, izmai megerősödnek, hajlékonyakká válnak, a fáradalmakat könnyen tűri, a munka terhét nem érzi. Szelleme is

¹ Gróf Kaczajfalvi László, avvagy a' Természetes Ember. Egy igen mulatságos tanúságokkal bővelkedő Történet. A' Magyar Aglájának Szerzője által. Pestenn Patzko Ferencz Jósef, Költségével. 1808. 396 lap, egy rézmetszettel.

napról napra erősödik atyjának gondos vezetése alatt, játszva tanul, de épen azért nem lelketlen ismerethalmazzal telik meg elméje, hanem okos belátással, gyors szellemi készséggel. Sokat tud s a mit megtanult, azt átérti is. Megérti különösen a természetet s mély vonzódás tölti el lelkét a természetben megnyilatkozó hatalom és szépség iránt. Lelke ártatlan és mivel maga körül csak boldog embereket lát, nincs semmi fogalma a nyomorról; mivel mindig nemeslelkű atyjával társalog, nem ismeri a bűnt, szívében a legkisebb hajlam sincs a gonoszságra. Így jut el abba a korba, mikor ifjává serdülvén föltámad benne a férfi.

A fiatal gróf szűknek érzi a völgyet, tágitani akar a korláton és kitor a völgyből a világba. Elbámul a szeme előtt messze kiterjedő vidéken, de még jobban az első asszonyon, a kit meglát, Rósafi Pál viczispán fiatal leányán, Manczin. A szeretet után való vágyakozás, a mi eddig homályosan, tudatra nem ébredve élt lelkében, egy pár pillanat alatt megtalálja tárgyát, reális érzelemmé lesz. Az üde gyermekleány elbódítja, s a mire nem tanította atyja, a mit gondosan rejtett előle két évtizeden, most egyszerre kipattan.

Itt kezdődik a regény második része, a tulajdonképeni regény. Manczi bevezeti a grófot a társaságba, a hol eleinte ugyan sokat nevetnek furcsaságain, de mindinkább megbámulják természetes gondolkozásáért, nemes szívéért. Manczi sem marad érzéketlen a daliás fiúval szemben, el-elpirítja a fiatal ember szerelmének heves kitörése, de lassanként és mind forróban viszonozza öleléseit. A leányon azonban meglátszik a társadalom átalakító, romboló munkája, a szíve nem olyan jó, hogy meg tudja állani azokat a próbákat, a minek a természetes ember a maga különös világ-nézetével öntudatlanul kiteszi. A fiatal Kaczajfalvi találkozik egy másik leánnyal is, a paraszt származású, csinos, jólelkű Veronkával és mivel nem tudja, hogy a társadalomban élő embernek meg kell válogatni a módot érzelmei kinyilvánítására: szavakkal és tettekkel egyaránt kifejezést ad annak a tetszésnek, melyet benne Veronka keltett, még pedig — minden restelkedés nélkül. Mancziban föltámad a féltékenység és az irigység, majd ennek a révén a rossz indulat, úgy hogy Laczi elidegenedik tőle. Összebékülnek ugyan többször, de megint kitor a harag, el kell válniok, a nélkül hogy megszűnnének egymást szeretni. Manczi egy angol ezredessel Indiába utazik, a gróf Veronkát kínálja meg kezével. Veronka azonban mást szeret, ekkor a gróf, a ki, mint minden természetes ember, nagylelkű, lemond róla is és elmegy utazni, hogy bánatát elfelejtse.

Természetesen eljut Indiába is. Találkozik Manczival és egy pillanatra föllobog bennük a régi láng, de csak rövid időre, mert Kaczajfalvi kiszakítja magát Manczi karjaiból és elrohan, hogy bűnbe ne essék. Elhagyja messze a művelt vidékeket, hegyeken, erdőkben barangol, míg egyszer a vadonban eltéved és csak egy pária menti meg a pusztulástól. A nyájas völgyben, a hol a pária

családjával él, egy új Kaczajfálvát talál Laczi, az egyszerű, nemes lelkű indusokban új természetes embereket. Megtalálja közöttük lelkének elveszett nyugalalmát s Nahidában, a párja szép leányában, azt az ideált, a kit eddig keresett: a nőt, kiben nemes lélek és szerető szív egyesül. Nőül vette és az egész családdal együtt visszatért Európába. Magukkal vitték az ezredest és Manczit, fölkeresték az öreg grófot, a ki már holtak hitte gyermekét. Itt a bájos kaczajfalvi völgyben éltek ezentúl békében, nyugalomban s a harmadik párral, Veronkával és férjével, kis minta államot alkottak, »a természetnek, szeretetnek és boldogságnak államát.«

A természetes ember okult, gyermekeit már nem neveli azon elvek szerint, melyek atyját vezették az ő nevelésében, hanem azt tűzi ki a kis gyarmat apái elé célul, hogy fiaikat jó erkölcsű magyaroknak neveljék.

Ime a regény. E rövid vázlatból is kitetszik, hogy megfelel annak a két föltételnek, melyekről föntebb azt állítottuk, hogy egyesülésük szolgáltatja az alapot az igazi regény megalakulására. Látjuk, hogy uralkodó motivuma a szerelem, az ragadja ki Kaczajfálvát abból a körből, a melyben eddig élt, az űzi ki a nagy világba, el Indiába, a rengetegbe s az szerzi meg számára a boldogságot. Nem a kalandok kedvéért van a szerelem, hanem a kalandok a szerelemért, s az elbeszélésnek fő célja bemutatni azt a küzdelmet, melyet az ifjú gróf a szerelemben föltalálható boldogságért folytat. De Verseghy teljesíti a második föltételt is. Ezek a kalandok nem a régi, szegényes, meseszerű kalandok többé, nem elképzelhetetlen jelenetek, megoldhatatlan föladatok tárúlnak elénk, hanem olyan események, a melyek bárkivel megtörténhetnek, a melyek ellen fizikai szempontból kifogást nem tehetünk (pszichológiai kifogásokat természetesen igen). A valóság törvényeit nem sértik Kaczajfalvi tettei, nem hárul reá olyan munka, a melyet normalis férfiúi erő végre ne tudna hajtani. Szóval a események a mi világunkból vannak merítve. Abból a világból, a melyben élünk. Nem a mesék birodalmában vagyunk, hanem az életében, nem a korlát nélkül csapongó, messze elkalandozó, hanem a megfigyelt vonásokat fölhasználó fantáziának munkáját látjuk magunk előtt olyan regényt, a mely már jogot tarthat ahhoz, hogy megadjuk neki a »pszichológiai« jelzőt.

Hogy mindezek ellenére még sem keressük A' természetes emberben az első igazi regényt, annak föntebb megadtuk okát: első sorban a nyelv, stílus és előadás vonja a XVIII. századhoz.

A regény világosan három részre szakad. Első Kaczajfalvi László élete a csendes völgyben, második a bonyodalom, a természetes ember sokféle tapasztalata a világban és a két szerelmi történet, Manczival és Veronkával, harmadik az indiai kaland. Mindegyik részen egy-egy franczia író hatása érzik meg, az elsőn Rousseau-é, a másodikon Voltaire-é, a harmadikon Bernardin de Saint-Pierre-é.

Rousseaut és Voltairt Verseggy már régebben ismerte, az előbbinek társadalmi és politikai műveit, utóbbinak történeti munkáit és philosophiai gondolatait még a XVIII század 80-as és 90-es éveiben tanulmányozta. Politikai versein már akkor megérezte e két francia gondolkodó hatása, de inkább csak egyes eszmék átvételében nyilvánult, itt azonban sokkal közvetlenebb a kapcsolat mindkettőjükkel.

A természetes emberen első sorban annak a Rousseauinak hatása érzik meg, a ki a természet szépségeit a modern ember számára úgy szólván fölfödözte. Azokban a lelkesedő szavakban, melyekkel Verseggy a természet gyönyörűségeit festi, dicsőíti, van ugyan Verseggy lelkének is része, tudjuk, hogy még katonapap korában szívesen cserélte föl szobája levegőjét a szabad, friss természetével, később is szeretettel kereste föl a budai zöldelő dombokat, mégis első sorban Rousseau hatásának tulajdoníthatjuk áradozó szavait. Épen azért hiányzik a kaczajfalvi völgy vagy az indiai tájék leírásából az a közvetlenség, mely Rousseau műveinek minden természetfestő során előmlik. Verseggy leírásaiból, melyeken mindenütt a térbeli rend törvényei uralkodnak, hiányzik az író subjektívizmusa, hiányzik az a lírai elem, mely a leírást élénkké teszi, mondhatni megadja a jogosultságát. Épen azért mesterségesen kiczirkalmazottaknak tetszenek, melyek ép úgy hidegen hagynak, mint a XVIII. század francia kertjei a maguk egyenesre szabott utáival, símára nyírt fasoraival. Látszik, hogy Verseggy élvezte ugyan a természet szépségeit a maga szemével, lelkével, de ezeket a szépségeket lefesteni idegen segítség nélkül nem tudta: Itt nem a szíve és szeme vezeti a tollát, hanem Rousseau, a ki mindenütt, különösen a Malherbes-hez írt második levelében olyan megindítóan rajzolja a természetet és azt a hatást, melyet lelkére az erdős hegyek, csillogó tavak, üde, zöld pázsit tett.¹

Az *élő természet* iránti szeretet csak egyik fele volt Rousseau nagy vonzódásának minden iránt, a mi *természetes*, az élő, ép természetnek szembe állítása a mesterkéltnél, művészi világgal csak egyik megnyilatkozása annak a mély meggyőződésnek, a melylyel buzgón hirdette, hogy az ember, mikor a kultúra ú. n. áldásai következtében lassanként eltért a természeti állapottól, egyszerűsmind mind jobban távolodott a boldogságtól. Hogyan lehetne az embert megint visszavezetni erre a boldog állapotra, azt igyekezett bemutatni tudományos regényében, az Emile-ben. Ez a regény, a melyben egy költött történet mozzanatain pedagógiai elveit fejtegeti, alkotja a második kapcsolatot Rousseau és Verseggy között. Megegyeznek már a kompozícióban is, mert mind a kettő kezdetben nem regénynek indul, hanem komoly tudományos munkának.

¹ A levél olvasható: Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau, Genève, 1782. XXIII : 318—327. Itt mondja ki Rousseau rajongó lelkesedésében, hogy akkor legboldogabb, mikor egyedül van a természetben.

A' természetes ember-ben hamar megtörténik e változás, az elmélkedő, pedagógiai fejtegetések átadják helyüket a regényesen egymásra torlódo eseményeknek. Émile-ben azonban csak későre, mert hiszen tudományos célja komolyabb és fontosabb, sőt tulajdonképen erre fordítja az író első sorban figyelmét.

A két regény útja tehát nemsokára eltér egymástól, de A' természetes ember első része egészen az Émile-n alapszik. Verseghy is az ideális, utopisztikus nevelést akarja példában bemutatni. Elfogadja Rousseau kiinduló pontját. A nevelés magán nevelés legyen, olyan, hogy a nevelő módszerét egészen a gyermek egyéniségéhez alkalmazhassa, ne zavarja az a körülmény, hogy több, különböző vérmérsékletű, hajlamú, tehetségű növendékhez kell alkalmaznia magát és eljárását. Kizárja ő is Rousseau példájára a nőt, sőt az anyát is egészen a nevelésből, s az az ember, a kit erre a komoly föladatra méltónak itél, nála is a fiúnak legtermészetesebb gyámola, az atya. A nevelőnek a módszere is ugyanaz, Émile is, Laczi is játszva tanulnak, nem rendszeres ismereteket tölt beléjük atyjuk, hanem esetről esetre a közvetlen szemlélet kapcsán ismerteti meg a tudomány és élet igazságaival, s Laczi fölnő, a nélkül hogy írni tudna. A kinyilatkoztatott vallásról ő sem hall semmit s a világról, arról a világról, a mit az emberek alkotnak, nincs semmi ismerete.

Eddig teljes az egyezés, azokban az elvekben, melyek szerint az öreg Kaczajfalvi fiának testét, lelkét gondolzza, utolsó vonásig fölismerszik Rousseau hatása. Azonban a következmények azt bizonyítják, hogy Verseghy osztozott ugyan mesterének világnézetében, de nem fogadta el őket teljesen, vakon. Jól tudta, a mit maga Rousseau is érzett, hogy a természetes ember gondolata csak utópia, elérhetetlen ideál, a társadalmi viszonyok úgy alakultak, hogy az ilyen természetes elvek szerint nevelt ember nem lehet a maga különösségében hasznos tagja a társadalomnak. De Rousseau még hitte, hogy az ember, ha legalább olyan természetesen nevelik, a mennyire lehet, megállhat az élet örvényes forгатagában, a nélkül hogy eredetiségét elveszítené, a nélkül hogy hozzá alkalmazkodnék a többiekhez. Verseghy ebben már nem bízott, nála a természetes nevelésnek az az egyetlen pozitív, maradandó eredménye, hogy nemes lelkűvé, magasztosan gondolkodóvá teszi az embert — ezt pedig más eszközökkel is el lehet érni.

A nemeslelkűségen, fönkölt gondolkozáson kívül minden »természetesség«-et lecsiszolt Kaczajfalviról az élet, a társaság, a melynek sodrába vezet az író hőstét a második részben.

Mivel így eltér Rousseautól, más vezetőre is van szüksége. Kinálkozhatott-e méltóbb vezető, mint Voltaire? Hiszen abban a helyzetben, mikor egy a társadalom fölfogása szerint műveletlen ember egyszerre belesöpöppen a művelt, formákat tisztelő társaságba, roppant sok komikum rejlik s csak úgy kínálkozik alkalom a

szatírára.¹ — Természetes tehát, hogy ez a gondolat, ennek a helyzetnek képe megszületett Voltaire agyában, azon Voltaire-ében, a kinek hatalmas érzéke volt a szatira iránt, a ki mélységesen ki tudta aknázni az ellentétekben rejlő komikumot, a ki egy jól sikerült tréfás ötletért még a nemzeti büszkeséget is meg merte sérteni. Valóban megírta ő a műveletlen ember mulatságos és szomorú eseteit a művelt társaságban, »L'Ingénu« czímen.

Ez a munka szolgáltatta a motívumokat A' természetes ember második részéhez. Az Ingénu egy amerikai huron, kit a véletlen Kanadából Európába hoz. Bár teljesen műveletlen, értelme roppant fejlett, úgy hogy rövid idő alatt rohamosan megismerkedik az európai kultúra jelenségeivel. Természeti adományai mindenkit bámulatra ragadnak, de ép oly nagy megütközést kelt a formákban, balítéletekben elfogult emberek között az a józan éssen alapuló kritika, melylyel a természetes ember ezeket a számára érthetetlen formákat és balítéleteket sújja. Lépten-nyomon összeütközésbe kerül a fönnálló világrénddel, nem vész csudája, a mint a sok — szerinte — fonák szokást megismeri s a legnagyobb könnyűséggel akarja magát túltenni az évszázados, meggyökerezett hagyományakon. Elveszti azt a leányt, a kit megszeret s mint katona végzi áldásos, becsületes életét.

Ez a történet lebegett Verseghy szeme előtt, mikor A' természetes ember második részét írta. Nincs egy sora sem a magyar regénynek, mely a francia fordítása volna, nemcsak a cselekvényt nem vette át, hanem még a fordulatokat is csak elvéve, mégis félreismerhetetlen rajta Voltaire hatása. Első sorban a főhős jellemén. Már a föntebbi rövid vázlatból is kitetszik, hogy Kaczajfalvi épúgy mint L'Ingénu a szabad természet gyermeke, a kinek nemes gondolkodását nem zavarta meg a ferde nevelés, a társadalom visszás fölfogása az életről. Mind a kettőben az erkölcsi jóság nagy fokú intelligenciával párosul, úgy hogy ennek következtében a természetes ész sugalta törvényeket nemcsak hirdetik, hanem érvényesíteni is iparkodnak. Ebbeli törekvésükben nem riadnak vissza semmitől, bátrak a vakmerőségig, különösen ha mások ügyéről van szó. A szenvedés, a nyomor képe, mivel nincsenek hozzá szokva, hirtelen megindítja őket, rögtön készek az elnyomottak pártjára állni és e pártállásuknak kifejezést is adni. A milyen könnyörülök a nyomorúság láttára, olyan kérelhetetlenek a gazsággal szemben, a mint előbb erőszakkal szereztek nyugalmat a megkínzottaknak, nem törődve az írott törvényekkel, akként most megint önhatalmúlag büntetik meg a gonoszt. A sok igazságtalanság, ferdeség mindkettőjüket bölcselkedésre csábítja és a vad huron meg a természetesen nevelt gróf ajkáról egyformán ömlenek a mély, filozofikus gondolatok.

¹ A gondolat nem volt új Voltairénél sem, a XVIII. században egész irodalma támadt ennek az iránynak. Leghíresebb és talán legmélyebb terméke Montesquieu Perzsa levelei.

A két természetes ember sorsa egészen más irányban fejlődik, mert mások azon viszonyok, melyek közé végzetük dobta őket, de jellemüknek alapja egyforma. Kaczajfalvi gróf, ha belekerül a francia udvar cselszövényeibe, ha ő lép összeköttetésbe a hugenottákkal és jansenistákkal, ha őt fosztják meg szabadságától és kedvesétől a jezsuiták: ép úgy járt volna el mind az Ingénu és viszont ez sem tett volna egyebet Rósafi Manczival, a pesti társasággal s az indiai pária családdal mint Kaczajfalvi gróf.

Igy azonban kalandjaik és tetteik között nincs nagy a hasonlóság. Azt mondhatni, az egész második rész, mint történet, Verseghy képzeletében született meg, a kalandok, a mese egészen az övé. Mindamellett van rokonság köztük. Az a komikus viszony, a melybe különösen az egyházzal kerülnek, az az öntudatlanul teremtett kellemetlen helyzet, melybe azokat döntik, kiket szeretnek, megvan a magyar regényben épen úgy mint a francia elbeszélésben. Egy két mozzanatuk pedig kétségtelenül közös. A mikor Kaczajfalvi tiltakozik a házasság kötésénél használt czeremoniák ellen, ugyanazokat az érveket említi, a melyekkel az Ingénu a keresztelés actusa ellen küzd¹; mikor mindkettőjükben fölbred a szerelem, rögtön meg akarnák tartani a lakodalmat s egyképen csodálkoznak azon, hogy ehhez idegeneknek — a rokonoknak — is van beleszólásuk, sőt még az egyháznak is van köze hozzá.²

A legnagyobb különbség, a mi a két művet elválasztja, a hangjuk. Verseghy regényt ír, a melyben keresi ugyan az étellel a kapcsolatot — hivatkoztunk föntebb e tényezőre — de regényének az elbeszélés a legfőbb célja. Voltaire szemében a történet mellékes, csak arra szolgál, hogy legyen alapja, a mire szatiráját fölépítse. Fölruházza a történetet mindazokkal a vonásokkal, melyek modernné teszik, minél több szál segítségével igyekszik összefűzni a történetet avval a korrall, a melyben ő élt, az akkori viszonyokkal, eszmékkel, fölfogással. Szerepelnek benne a történelem alakjai (Bossuet) és eseményei (nantes-i rendelet visszavonása) s az egyes jelenetek az ő erős szubjektivizmusától megvilágítva vonulnak el szemünk előtt. Kíérezzük minden sorából azt a megvetést, melylyel az akkori állapotokat, a vallásos türelmetlenséget és a párisi udvar cselszövényeit kíséri. Mindenütt a gúnyolódó Voltairt látjuk, a ki hol finoman, hol durván, hol irónikusan, hol szarkasztikusan sújtja ellenfeleit.

Ez a gúnyolódó hang Verseghynél hiányzik. Bemutatja a józan fölfogás és a társadalmi balitéletek között az ellentétet, de ezt nem aknázza ki abból a célból, hogy maga mulasson s az olvasót megnevettesse, de a kora viszonyait sem rajzolja olyan híven, hogy ez az ellentét a maga élességében domborodjék ki.

A harmadik munka, a melyből Verseghy merített, Jacques-

¹ L'Ingénu, (Romans de Voltaire, ed. Firmin-Didot 1885.) 203—206 l. A' természetes ember 79—81 l.

² L'Ingénu, u. o. 208—209 l. A' természetes ember, u. o. 76—78 l.

Henri-Bernardin de Saint-Pierre kis elbeszélése »La chaumière Indienne.«¹ Bernardin de Saint-Pierre, Rousseauinak egyik legkitartóbb tanítványa, folytatta azt a harcot a társadalom mesterkéltségi formái ellen, melyet mestere kezdett, ő is az ép, meg nem művelt természetben találta azt az ideált, mely után az embernek tönnie kell. A mint Carlyle mondja róla,² mindég az egészséges természetet állítja szembe, harczba a csalárd művészettel s az elfinomult társadalmi emberrel szemben a természet romlatlan lelkű fiát juttatja győzelemre.

A »La chaumière Indienne« — mellőzve belőle a szatirikus elemet — elmondja, hogy egy angol doktor utazott Indiába, megtudni az ottani bölcsektől, hol és milyen eszközökkel kell keresni az igazságot és ki méltó arra, hogy az igazságot meghallja. Egy alkalommal eltévedt s a vihar egy szegény pária kunyhójába hajtott. Elbámulva tapasztalta, milyen csendes boldogságban, nyugodt megelegedésben él ez az egész világtól megtagadott nyomorult rabszolga, a kinek kicsiny kertjén kívül, melyet szerető feleségével és gyermekével oszt meg, semmije sincs. A tapasztalatokon okult, élénk szellemű indus sok olyan igazságra tanítja meg a művelt angolt, a melyről a civilizált világban semmit sem hallott, és a tudós doktor az egyszerű pária szavaiból értette meg, hogy az igazságot egyszerű szívvel, a természetben kell keresni, s nem szabad mással közölni, mint a jó emberekkel.

Ezt az elbeszélést használta Verseggy regénye harmadik részének keretétül. Nahida, a pária szép leánya, Saint-Pierrenél nem szerepel, így egészen Verseggynek találmánya, csak az indiai völgy és vihar leírását s a pária jellemzését és élete történetét vette a francia elbeszélésből. Bár sok részletet elhagyott az eredetiből és sokat pótol, bár az egyes részek egymásutánjában nem követte mindenütt mesterét: mégis, itt a harmadik részben ragaszkodott legjobban forrásához, annyira, hogy sokszor szó szerinti egyezésekre is akadunk.

A hasonlóság azon vihar leírásánál kezdődik, mely a doktort, illetőleg Kaczajfalvit a Ganges mellett meglepi. Verseggy, mikor a vihar borzalmasságait ecseteli, átvesz egy-két vonást a francia műből, megtartja Saint-Pierre festésének alaptónusát, hanem a képet a maga képzelete segítségével színezi ki. A vihar a két hőst egy csöndes völgybe, a pária völgyébe hajtja, ez a mozzanat kezd meg a tökéletes egyezést, mely a völgy egész rajzában tart. Egybevetésül álljon itt párhuzamosan a két rész.

La chaumière Indienne.

A' természetes ember.

»Il (le vallon) étaít flanqué de rochers et rempli de vieux arbres
» . . . A völgy magos kőszik-
lakkal volt környülvéve, 's melly-

¹ A munka első kiadása 1791-ben jelent meg. A nálam lévő példány azonban a 1807-iki kiadásból való (Paris, Didot l'ainé.)

² Carlyle, A francia forradalom története, I: 90. l.

d'une grosseur prodigieuse. Quoique la tempête courbât leurs cimes avec d'horribles mugissements, leurs troncs monstrueux étaient inébranlables, comme les rochers qui les environnaient. Cette portion de forêt antique paroissait l'asile du repos, mais il était difficile d'y pénétrer.

Des rotins qui serpentaient à son orée couvraient le pied de ces arbres, et des lianes qui s'enlachaient d'un tronc à l'autre ne présentaient de tous côtés qu'un rempart de feuillages la pluie qui tombait à verse forma autour d'eux mille torrents.«¹

A két költő itt a leírást elbeszéléssel váltja föl, de a két cselekvény épügy párhuzamosan halad, mint előbb a leírás. Az európaiak világosságot pillantanak meg, mindketten odaküldik szolgáljukat.

»Le masalchi y courut, mais il revint un peu après, hors d'aleine, criant: N'approchez pas d'ici; il y a un paria! Le docteur, croyant que c'était quelque animal féroce, mit la main sur ses pistolets. Qu'est-ce qu'un paria? demanda-t-il à son porte-flambeau. C'est, lui répondit celui-ci, un homme qui n'a ni foi ni loi il est permis de le tuer. Si nous entrons chez lui, nous ne pouvons de neuf lunes mettre le pied dans aucune pagode.«³

nek mélyeiből az ég felé magos és vastag fák emelkedtek. A' szél, melly a' völgy felett keresztül zuhogott, meghomorítgatta ugyan e' fáknak hegyeit, de törzsökeik szinte olly mozdíthatatlanok voltak, mint ama kőszirtek, mellyek körülöttük függtenek. A' völgy az örök nyugalom' lakásának látsozott lenni.

Az egymásba kapaszkodó külömbféle csemeték átszökték magokat a' vastag fáknak sorainn, és gallyaikból áthathatatlan falat csináltak . . . a kősziklákról egész patakok zuhogtak le, mellyek a' rettenetes záporosóbból támadtak.«²

»Az Indiánus bement, s' egy szempillantás után ismét kitért belőlle, fenn szóval kiáltván a' Grófnak: Szaladgy, messze szaladgy! itt Pária lakik. A Gróf kirántotta öve mellül a' pisztolyt, azt gondolta, hogy a' gunnyóban vad állat tartózkodik Pária? kérdezé a Gróf. Mit értesz te vallyon e' név alatt. Ollyan embert, a' kinek semmi hite nintsen Akarod-e, hogy megöllyem? kilencz egész holnapig volnék tisztátalan, ha vele egy hajlékban mulatnék. Még a' Pagodba sem volna szabad mennem.«⁴

Így tart tovább az egyezés. A magyar író nem ragaszkodik mindenben a franczia szöveghez, mindamellet a pária lakásának, élete módjának rajza, magának a páriának és feleségének képe

¹ I. h. 48. 49. l.

² I. h. 315. 316. l.

³ I. h. 49—51 l.

⁴ I. h. 316. 317 l.

nagyjából ugyanazokból a vonásokból alakul a két írónál. Verseghy jellemzése talán annyiban valóbbszerű, hogy iparkodik az egyszerű indust olyan nyelven beszéltetni, mely jellemének, műveltségének jobban megfelel. Saint-Pierre páriája nemcsak udvariasan, hanem sokszor választékosan fejezi ki gondolatait, Verseghyé nem kevésbé udvarias, de nem olyan czifra a beszéde. P. o.

»Seigneur, je ne suis qu'un pauvre paria, qui ne suis pas digne de vous recevoir; mais si vous jugez à propos de vous mettre à l'abri chez moi, vous m'honorerez beaucoup.«¹

». . . én csak egy szegény Pária, és arra érdemtelen vagyok, hogy lakásomba lépj. De ha hozzám magadot megalázod, tiéd a' guny-nyóm, tiéd mindenem«²

Az angol tudós, a ki, mint tudjuk, tudományos czélból utazik, ezt a véletlen találkozást is arra használja, hogy a föltett kérdésekre ettől az értelmes, sőt bölcs páriától feleletet nyerjen. Tudományos beszélgetésbe ereszkedik vele, erkölcsstudományi, theológiai kérdéseket fejtegetnek, s Rousseau iskolájának törvényei értelmében természetesen a művelt doktor az, a ki ezen társalgás révén ismeretben, lélekben gyarapodik, a pária tőle nem tanulhat semmit, ő azonban a páriától igen sokat. Verseghy ezekből a filozófiai beszélgetésekből csak annyit vesz át, a mennyit céljához képest beleilleszthet művébe, a mikor Saint-Pierre tulságosan belemerül az elmélkedésbe, elhagyja.³ Idézek ezekből a beszélgetésekből is egy rövid mutatványt, azt a részletet, mikor a természetért rajongó XVIII századbeli francia szólal meg a páriából.

»Dans quel canton est votre pagode? Par-tout répondit le paria: ma pagode est la nature; j'adore son auteur au lever du soleil, et je le bénis à son coucher. Instruit par le malheur, jamais je ne refuse mon secours à un plus malheureux que moi. Je tâche de rendre heureux ma femme, mon enfant, et même mon chat et mon chien. J'attends la mort à la fin de ma vie, comme un doux sommeil à la fin du jour.«⁴

»Hol van a' páriáknak a' temploma? Mindenütt, felelé az öreg. A' mi templomunk az egész természet. Mikor a' napot völgyemre támadni látom, térgyre esek és a' napnak alkotóját mély alázatossággal imádom; utolsó sugárának alkonyodásánál pedig mennyei jótévőmet áldom. A' szerencsétlentül soha sem tagadom meg segedelmemet. Feleségemet és leányomat olly boldognak teszem, a' minőnek tehetem. Még ebemet sem hagyom el szükségében. Így éldegélvén napról-napra, életemnek végénn úgy várom halálot, mint estvénkint az álmat.«⁵

¹ I. h. 53. l.

² I. h. 318. l.

³ Saint-Pierre 50 lapját összevonta 6-ra (I. h. 59—109 illetőleg 322—328 l.)

⁴ I. h. 61, 62 l.

⁵ I. h. 322 l.

A mint Saint-Pierre elbeszélésbe kezd, Verseggy követi ugyan nyomon, a páriának és feleségének szerelmi regényét a francia szerző. után mondja el, de kibővítve a kalandokat szélesebb hátteret ad az eseményeknek. Verseggy nem elégszik meg az eredeti szűkös szavaival, részletesen kifejti, a mit Saint-Pierre az olvasó képzeletére bíz. Különös gondot fordít a lelki mozgalmak rajzára. Mig Saint-Pierre inkább csak a tények elmondására szorítkozik, Verseggy iparkodik föltüntetni azt a hatást, a mit a tények a szereplők lelkére gyakorolnak.

»La nuit suivante je devins plus hardi; je joignis aux soucis une fleur de fousapatte, qui sert aux cordonniers à teindre leurs cuirs en noir, comme l'expression d'un amour humble et malheureux. Le lendemain, dès l'aurore, je courus au tombeau; mais j'y vis la fousapatte desséchée, parce qu'elle n'avait pas été arrosée.

La nuit suivante j'y mis, en tremblant, une tulipe dont les feuilles rouges et le coeur noir exprimoient les feux dont j'étais brûlé: le lendemain je retrouvai ma tulipe dans l'état de la fousapatte. J'étais accablé de chagrin;¹

»Reszkető kézzel tettem a' következő éjszaka a' kosárba Mugri virágot, a' szerelemnek jelét, ama' virágokhoz, melyek tisztelitet jelentenek. Áttekertem pedig fekete virágokkal, értésére akarván adni, hogy hozzá való szerelmem szerencsétlen. A' hajnainak első sugarával oda szaladtam a' sírhoz. Szívem képtelenül dobogott, kezeim rezkedtek. A' Mugri virág elhervadt, mert vízzel meg nem hintette. A' többiek frissek voltak. Hangos kiáltással borultam a' sírra és szívemet a' búbánat egészen elfogta.

Az alkonyodó nappal reményességem nevedekni kezdett. Fekete kelyhű és láng színű tulipánt tettem a gyümölcsre, mint jelenségét ama' lángnak, melly szívemet emésztette. Majd azután magamat a' sírhalmok megé vontam. A' Bramina clérkuzén, körül nézte magát. A' tulipánt sokáig vizsgálván, nagyot fohászkodott. A' többi virágokat vízzel meghintette, de a tulipánt nem; jóllehet azt még az öntözés alatt is sokáig nézegette. Egyszer még vissza is tért, hogy a' tulipánt megöntözze; de útjában megállván az égre vetette szemeit, nagyot fohászkodott és kezét a' szívére tévén, elment.

... a' fájdalommal és reményességgel olly tele volt szívem...²

A mint ez az epizód bevégeződik, elválnak a két elbeszélés

¹ I. h. 115, 116 l.

² I. h. 346, 347 l.

útjai. Saint-Pierre doktora már eleget gyönyörködött az indiai völgy szépségében, megtalálta a feleletet a három kérdésre, tehát búcsút vesz a jámbor családtól és visszatér Európába. Kaczajfalvi csak ekkor ismerkedik meg a pária szép leányával, Nahidával, s a regény hátralévő, eredeti része, ezen szerelmi viszony mozzanatainak rajzolásával foglalkozik. Ennek a résznek mintáját nem találta Verseghy a Chaumière Indiennében, itt már az ő szabadon teremtő képzelete működött.

Előttünk áll most az egész regény, szétszedve ízeire és okulásul összevethetjük azokkal a francia művekkel, melyek Verseghynek vezető fonalat nyújtottak. Látjuk azt a módot, a melylyel az idegen szellemek termékeit fölhasználja, hogy megalakossa a maga művét, látjuk, mint keres regényének mindegyik nagyobb részében olyan alapot, a melyre biztosan építhessen tovább. De a mint regénye nem teljesen eredeti, aként nem is fordítás, sőt még átdolgozás sem. Egyes részei ugyan szó szerinti fordítások, de ezek a részek csak keretül szolgálnak, másutt idegen szerzőtől vesz át alap gondolatot, világfölfogást, életnézetet, vagy hőseinek jellemét, viszonyait mintái nyomán rajzolja, alakítja: ez azonban inkább csak a költői alkotás módjára, nem pedig a tartalmára vonatkozik, eltanulja a formát, a formába azonban olyan tartalmat önt, melynek az eredetivel semmi kapcsolata sincs. A mese, a tulajdonképeni cselekvény kezdettől végig független a fölhasznált forrásoktól, Rousseau, Voltaire, Saint-Pierre művei, a mint mondtuk, csak vezető fonalként szerepeltek, segítettek, támogatták a regényírás terén még járatlan író.

Három vezetője volt e szerint Verseghynek. Űgyesen élt segítségükkel, egyiket a másik után kérte föl s a mikor valamelyik olyan útra tért, mely nem felelt meg Verseghy céljainak, búcsút vett tőle, iparkodott a megjelölt úton saját erejéből haladni tovább. Dicséretére válik már a három vezető megválasztása. Mind a három munkának ugyanaz a tárgya, az egyszerű józan gondolkodásnak és érzésnek szembeállítása a mesterkélttel, raffinálttal, a természetnek dicsérete a műveltséggel szemben. Bár céljuk, hangulatuk különböző — főképen Voltaire erős gúnya üt el a másik kettő érzelmes tónusától — mindamellet megférnek egymás mellett békeességben. Ezt a harmóniát Verseghy még teljesebbé tette, a változatos forrásokból egységes célú, hangulatú egészet alkotott.

Az elmondottakból kitetszik, mennyi érdeme van Verseghynek a mese eredetiségében. De nem ez az egyetlen érdeme. Verseghy nem egyszerű elbeszélő. Nem elégszik meg azzal, hogy egy képelet szülte történetet mond el az olvasók gyönyörködte-tésére, hanem a történetnek egymásra tolóó eseményeit kapcsolatba hozza a maga lelki világával, azokkal a szempontokkal, melyekből az életet és világot tekinteni szokta. Ebben a fölfogásban, ezekben a szempontokban megérzik ugyan többször egy-egy idegen szellem befolyása, hanem ép oly világosan kicsillámlik belőle

az író saját egyénisége is, magának Verseghegynek filozófiai nézete. Megjegyzéseiből, melyekkel az elbeszélést kíséri, azokból a beszélgetésekből, melyeket szereplői ajkára ad, sok jellemző vonást gyűjtöttünk össze. Ezek a vonások Verseghegyre vonatkoznak, őt állítják elénk, nem pedig mintáit, Rousseaut, Voltairt, vagy Saint-Pierret, és az egyéb munkái nyomán alkotott képét új vonásokkal egészítik ki, teszik teljessé.

Ez a kép egy teljesen modern ember képe. Modern a szónak igazi jó értelmében, a ki korának törekvéseit, eszméit átérti, kora tudományát ismeri, műveltségében részes, egyesíti magában mindazt, a mi a kor emberére jellemző. De azt is bizonyítja, hogy ez a korszerűség nem maradt nála mozdulatlan, szellemi tőke, hanem aktív, cselekvő tőkévé alakult, lehetővé tette, hogy az élet jelenségeit híven ítélje meg, s beleillesztvén őket régényébe magukon viseljék gondolkodó mély belátású ember voltának bélyegét.

A kor a melyben élt, a francia forradalom utáni kor, az az idő, a melyben az emberiség a százados elfogultság korlátait széttörte, melyben megtanult helyesen gondolkodni és itélni, első sorban — reánk nézve ez fontos — magáról az emberről, arról a viszonyról, a melyben egymással állunk. Így értjük meg, hogy Verseghegy, a katolikus pap, főhősét minden kényszerítő szükség nélkül protestánsnak teszi, és egy lépéssel tovább haladván, azt a vallásos érzületet állítja oda ideálul, mely menten a felekezetek dogmáitól, parancsaitól az egy isten dicséretében és az erkölcs ápolásában találja megnyugvását. Hősei is mind a fölvilágosodás eszméin erősödtek meg, az egyenlőséget hirdetik szóval és tettel. Az öreg gróf jobbágyaival úgy bánik, mintha atyjuk volna, szolgáját meg épen barátjának fogadja, fia előbb egy parasztleányt akar nőül venni, azután meg épen egy pária leányával lép házasságra. A mit Eötvös még 1837-ben mint jogos, de elérhetetlen kívánságot rajzolt (Vár és kunyhó), a büszke oligarchiának és a törekvő demokracziának az egyesülését, azt Verseghegy harmincz évvel előtte jelezni merte: Eötvösnél a kegyetlen atya szigorúsága megtöri a két szerető szívet, itt maga áldja meg a szerető párt.

Ez a szellem hatja át mindannyiukat, felekezeti, nemzetiségi, osztály elfogultságtól mentek. Az iparról és kereskedelemről tisztábbak a nézeteik, azaz helyesebben gondolkodik ezekről a kérdésekről maga az író, mint sokan manapság, sőt Verseghegy szavaiban egyszer a szocializmus hangja is megcsendül: mikor az államot mint munkaszervező, munkamegosztó középpontot szeretné látni, a mely méltányosan juttatna mindenkinek az élet terheiből, hogy az élet javait is igazságosan oszthassa el. Ez az eljárás könnyítene a társadalomnak a munka alatt leroskadó szorgalmas tagjain, munkára kényszerítené a henyéket és az állam avval a haszon-fölösleggel, melyet az erőknél ilyen czélszerű fölhasználása révén nyer, gondoskodhatnék az elaggott, nyomorék emberekről is. A régénynek ezen lapjai már a nemzetgazdaság tudományának körébe

vágnak, s olyan fogalmakkal dolgoznak — munkamegosztás, erőfölösleg, állami onnipotencia — melyeket ma már rendszerbe foglalt a tudomány, de abban az időben újak voltak s különösen nálunk, a hol a kötött birtok és a robot evvel az elmélettel homlok-egyenest ellenkezett, majdnem teljesen ismeretlenek.

Annál nagyobb az érdeme Versegheynek, hogy e tanításnak fontosságát fölismerte és buzgón hirdette abban az államban, mely nemcsak hogy mindenható nem volt, hanem teljesen a kiváltságos rendek és a fejedelem kényétől függött. Az a mód pedig, a mint az állam, a társadalom keletkezéséről gondolkodik, annyira a mai tudomány színvonalán áll, hogy csak a legújabb időben kezdik a tudósok elfogadni és magyarázni.¹

A regény tehát, mint e jellemző vonások mutatják, abban a fölfogásban született meg, mely a XVIII. század végén és XIX. elején a tudósok körében általános volt: az emberszeretet a filantropizmus fölfogásában. A' természetes ember is azt hirdeti, hogy az a lealázó viszony, a melyben az ókori úr és rabszolga, a középkori hűbérúr és jobbágy állottak, természetellenes. Kívánja, hogy a mint ember és ember között fizikailag és kémiailag nincs különbség, ne legyen a társadalomban és jog szempontjából sem. Hirdeti az egyenlőséget és mert egyenlőek vagyunk, szeretetünknek egyformán kell megoszlania összes embertársaink között, az államnak egyformán kell kiterjesztenie gondoskodó kezét mindannyiunkra. Kinek-kinek annyi tisztelet, megbecsülés, tekintély jár ki, a mennyit a lelke, szíve ér, az egyszerű parasztleánynak tehát több mint a hatalmas alispán elkényeztetett leányának, a földhöz ragadt páriának jóval több, mint sok gazdag mágnásnak.

Ez az etikai tartalma, tanulsága A' természetes embernek. Félreismerhetetlen benne a theoretikusoknak, a társadalom filozófiájával foglalkozó íróknak Platóntól Fourierig öröklődő alapjellem, az optimizmus. Az elmélet, a melyet megfogalmaznak, nem reális, meglévő viszonyokon alapszik, hanem elgondoltakon; nem olyannak festik, a milyennek látják, hanem a milyennek szerintük lennie kellene, a milyennek lelkesedésükben elgondolják: szóval a mit nekünk nyújtanak, az utópia.

Ilyen utópia A' természetes ember is, folytatása azoknak a műveknek, melyek, mint fordítások, bevezették a magyar irodalomba a Morus Tamás megkezdte irányt. Az ő Utópiája kezdette meg sorát azoknak a műveknek, melyek elbeszélő formában fejtegettek valamilyen társadalmi vagy államszervezeti elméletet, az ő nyomán indult meg a két föladatnak, a theoretikus fejtegetéseknek és elbeszélésnek összekapcsolása. Az új irány gyorsan elterjedt

¹ Ez az elmélet az u. n. »belátásos elmélet«, melynek főképviselője hazánkban *Pikler Gyula* dr. Azt tanítja, hogy az emberi társadalom csak úgy alakulhatott, hogy az egyes emberek *belátták* annak a szükségességét, hogy tömörüljenek, szövetkezzenek. Verseghyt erre az elméletre úgy látszik Millot »A világnak közönséges története« I: 2. és 17. vezette, a hol már van némi nyoma ennek a fölfogásnak.

és kedvessé lett,¹ átkerült hozzánk is, eleinte csak fordítások révén, végre Bessenyei Tarimeses utazásában megszületett az első magyar utópia, a melyet legalább az akkori fölfogás értelmében eredetinek mondhatunk.

Ezekkel a magyar utópiákkal Verseggy regénye nem áll kapcsolatban. Forrásait kimutattuk föntebb, a magyaroktól nem tanult semmit, annál kevésbbé, mert Verseggy utópiája egészen más természetű. Azokat a tartalmuk is utópiává teszi, a világ, melyben történetük leperog, egészen a költő képzeletében született, és az események nem a maguk kedvéért vannak, hanem, hogy ezt a képzelt keretet kitöltsék. Ilyen épen az említett Tarimeses utazása, mely irodalmunkban ezideig a legrészletesebb méltatásra talált.² Verseggy regényében, láthattuk, nem annyira a tartalom utópisztikus, mint inkább az író fölfogása, nem a tettekben, mesében nyilvánul szerzőjének optimisztikus nézete, mint inkább a jellemzésben, az erkölcsök rajzában.³ A társadalomra vonatkozólag is vannak ugyan utópisztikus részei, de nem kísérti meg, hogy egy egész államot építsen ezekre az alapokra, megelepszik egy kis társaságnak, egy pár család életének ilyenmű rajzolásával. Ebben az egy pontban egyezik egy németből fordított magyar utópiával, Hallónak boldog estéjével (1783), a melyben Halló, az államügyek éléről visszavonult miniszter birtokán minta községet alkot. Verseggy sem rajzol minta államot, csak egy minta községet, minta völgyet, a kaczajfalvit, hol az emberek a többieket lelkük nemeségében, szívük jóságában mulják fölül. Azt a két nagy családot, a mely a kaczajfalvi völgy magas hegyei között éli le nyugodalmass napjait, olyan emberek alkotják, a kiknek erkölcsi érzéséhez a rossznak árnyéka sem fér, a kiknek jeleme a legideálisabb vonásokból alakul. Testileg, lelkileg hibátlan emberek, olyanok a milyeneket az igazi, nagy világban nem találni. Míg a társadalomban élő nemzetek és egyének között folytonos a súrlódás, vetélkedés, míg a legkülönbözőbb fegyverekkel — sokszor tisztességtelenekkel, de mindég élesekkel — kell küzdeniök a létért, a fönmaradásért, addig a kaczajfalvi völgyben ezek az ádáz törekvések, az irigység, rosszindulat, szívtelenség, erkölcstelen vetélkedés ismeretlenek s »a' völgynek ajtajánn ezen igék olvastatnak:

A' természetnek, a szeretetnek, és a' boldogságnak lakóhelye.
Épen ezért neveztük A' természetes embert utópiának.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ E körülmény magyarázatát I. Beöthy. Magyar Széppróza II: 198, 199.

² U. o.

³ Mint célunkra nem tartozó különbséget csak jegyzetben említem meg, hogy nagy eltérés van Bessenyei és Verseggy között fölfogásukat tekintve is. Bessenyei konzervatív, a rendi alkotmány lelkes híve, Verseggy modern, a ki az egyenlőségért küzd.

